

## 2. Quan es mostrà en el matí, amb dits de rosa, l'Aurora

No recordo amb cap angoixa els matins que em llevava per anar a l'institut. És una operació que es produeix cada matí, una rutina. No recordo si em despertava la mare o tenia un despertador. Deu ser important el so del despertador per despertar-se amb la dolçor que toca. És un moment maleït del dia, ho reconec. Qui no ha tingut la temptació de fer campana, per quedar-se simplement a dormir? El meu fill em diu que no sap què li passa. No sent el despertador. Sona i sona i no es desperta. Sembla realment preocupat quan diu això. Jo em llevo amb el radiodespertador. Deixo sonar les primeres notícies del dia fins a l'hora del l'Enigmàrius del Màrius Serra a tres quarts de vuit. Quasi m'oblidava que avui tots els estudiants es desperten amb el mòbil, amb els seus estimats mòbils. La qüestió es pot formular al revés. Encara fa servir algú el despertador tradicional per llevar-se? Acabem de regalar el primer mòbil a la nostra filla. Estudia primer d'ESO. Era l'única nena de la classe que encara no tenia aquesta eina indispensable.

Però estàvem parlant, despert prosèlit, de la força hipnòtica del son, del difícil que és fugir dels braços de Morfeu, de la tortura paternofilial que suposa aixecar-se cada matí. Tampoc podem cridar. Vaig llegir a la contraportada de *La Vanguardia* que si cridem un adolescent ho viurà tan intensament, que la seva amígdala (cervell profund) generarà una resposta emocional exacerbada. Ho deia Iroise Dumontheil<sup>7</sup>, estudiosa del cervell adolescent. No sé on vaig llegir també que els adolescents necessiten encara dormir molt. Quan sona el despertador el llit és l'elisi que ningú vol abandonar. Resulta que a la pubertat el batec biològic canvia i es torna més lent. És a dir, que la neurofisiologia i la biologia no ens ajuden i aconsellen obrir les portes dels centres educatius a les deu del matí en uns moments on la tendència és a fer la jornada intensiva i començar a les vuit del matí i equiparar els nostres horaris amb els nord-europeus. La neurocientífica Iroise<sup>8</sup> diu que com que el cervell s'adorm més tard, l'adolescent acumula cansament durant la setmana i és durant el cap de setmana que sol fer les paus, dormint el que faci falta.

Sempre són un maldecap per a un centre educatiu, els retards matinals. En el centre on vaig estudiar es van aplicar durant un temps pràctiques draconianes. Qui arribava tard copiava la Constitució sencera i, si era reiteratiu, també l'Estatut i part de la Constitució francesa. Era el segell personal de l'enyorat Flavià

---

7 Victor Amela fa una entrevista a Iroise Dumontheil a la contraportada de *La Vanguardia* del 14 de maig del 2012.

8 Iroise és el nom celta del mar que banya l'extrem occidental de les Illes Britàniques.

Sanfeliu, el cap d'estudis, que després feia unes classes de literatura castellana per llepar-se els dits. Al centre on treballa fem anar un altre sistema. El cancell de l'entrada és tot de vidre i té dues portelles que donen molta llum al vestíbul. Els alumnes que arriben tard es queden drets a l'espai que hi ha entre les dues portelles. Aquest espai l'anomenem «peixera». El professor de guàrdia s'asseu en un pupitre i vigila que no es mogui cap peix de la peixera i que no se'n coli cap. A la peixera hi sol haver els mateixos peixos. Alguns alumnes solen portar un paperet arrugat, signat pels pares, justificant que han arribat tard per culpa del trànsit, o per qualsevol altra raó. No fem prova d'autenticació de signatura, els deixem passar. A ningú encara no se li ha acudit portar un paperet amb un escrit de l'estil: «El meu fill o filla arriba tard per culpa de l'avaría del ritme circadiari (del llatí *circa* i *die*) de les 24 hores. Fa uns dies que el rellotge biològic del meu fill no va a l'hora, fet que provoca que les cèl·lules, els òrgans i les glàndules endocrines vagin descompasats. El problema es troba al nucli supraquiasmàtic, en algunes de les cèl·lules de l'hipotàlem. La retina del meu fill té problemes per captar la llum del matí i passar-la a la glàndula pineal del cervell i aleshores la glàndula pineal secreta més melatonina del compte. La melatonina informa sobre la durada de la nit. Segons la clínica del doctor Estivill això pot venir provocat per la manca de relaxació de la nit per culpa de les xarxes socials. Pregaria que deixéssiu entrar el meu fill a classe. Sempre és millor seguir fent la dormideta assegut en un pupitre que dret a la peixera».

Benvolgut prosèlit, volia dedicar unes ratlles al fet quotidià de llevar-se. No sé com et despertes, tu. Homer i els grecs ho feien

amb l'aurora de dits de rosa i amb el sistema del gall de tota la vida. Els grecs es llevaven amb la llum del dia, i també els romans. Segur que eren més capaços que nosaltres d'apreciar com Eos, l'aurora, esquinçava amb els dits color de rosa les portes del cel per deixar pas al carro d'Hèlios. Despertar-se amb el cant del gall ha estat el rellotge zoològic de sempre. Els antics sentien el gall a trenc d'alba, com els esclaus de casa d'Estrepsíades a la comèdia *Els Núvols*, d'Aristòfanes<sup>9</sup>, que faig llegir als meus alumnes. Estrepsíades no pot dormir, se li fa llarga la nit pensant en els diners que deu als seus creditors per culpa d'un fill malcriat afecionat a l'hípica (sembla atàvic a Grècia el costum de no dormir per culpa dels creditors). No pot entendre que hagi cantat el gall i que els esclaus encara ronquin tan tranquils, sense les preocupacions de pare que pateix pel seu fill. Els mateixos déus feien anar el gall (*alektryón*) com a despertador. Així, Ares, quan es trobava d'amagat amb la seva amant Afrodita, posava un guaita, *alektryón* (el gall), per avisar-lo quan es fes de dia. Afrodita tornava llavors amb el marit Hefest, com una bona esposa.

Els antics grecs van idear diferents rellotges d'aigua com la clepsidra o lladre d'aigua. Es feien anar sobretot de nit. El rellotge d'aigua mesura el temps que tarda l'aigua a sortir d'una gerra. A l'interior del recipient hi ha unes marques que indiquen hores diferents. La clepsidra es feia anar per mesurar el temps que tenia cada orador per parlar als tribunals. Plató<sup>10</sup> va idear una mena de

9 Aristòfanes, *Els núvols*, La Magrana, 2012.

10 Ateneu de Nàucratis ho recull al *Sopar dels erudits* el 174 aC. FBM, 406, 2015.

despertador per als seus alumnes de l'Acadèmia. Era un estri hidràulic, una combinació de clepsidra i sifó. Plató ja tenia problemes per fer llevar els seus deixebles a les quatre de la matinada. Potser no eren fiables els galls dels corrals de prop de l'Acadèmia, o estaven malalts. Us n'adoneu, de la situació? Podríem dir que el primer despertador va ser inventat per Plató per anar a classe de filosofia. No us ve com un calfred a l'esquena? Segur que no pensa així la Montse, la companya de filosofia del meu centre, amb qui tantes vegades parlem de Grècia i Roma en els entreactes de la gran funció que representem als instituts.

El despertador de Plató consistia en dues gerres de ceràmica a dos nivells diferents. S'omplia el primer receptacle d'aigua, que, per mitjà d'un tub, passava al segon receptacle, situat en una posició més baixa. Un sifó col·locat a la primer gerra, a l'hora que tocava llevar-se feia sortir l'aigua a doll cap a la segona gerra, segellada i hermètica de tal manera que desplaçava l'aire que sortia per un orifici superior. L'aire sortia per l'orifici fent un xiulet que despertava els alumnes, com el d'una cafetera, i mai millor dit. Devia ser difícil per als alumnes llevar-se a les quatre de la matinada per anar a classe de filosofia, perquè Aristòtil<sup>11</sup> va haver de millorar el despertador de Plató. La ment diabòlica del filòsof va idear com una boia a la segona gerra amb unes boles metàl·liques al damunt. Quan el nivell de l'aigua havia pujat al nivell de la boia feia caure les boles a terra damunt una safata de bronze i provocava una gran terrabastall.

---

<sup>11</sup> Diògenes Laerci, *Vides i doctrines dels filòsofs més il·lustres*, vol. 16.

L'inici de curs té l'ímpetu de l'aurora. Diu la mitologia que l'Aurora va flirtejar amb el déu Ares i, en venjança, Afrodita, la seva amant oficial, la va castigar a patir un enamorament etern. Així d'arravatat és el matí i el començament de tot. L'inici del curs s'inicia cada any amb la frescor de rosa amb què Homer ens descriu l'aurora de cada matí. Homer no es cansa a l'*Odissea* i a la *Iliada* de començar cada matí de la mateixa manera. Potser aquest és el vers més famós de l'*Odissea*: «Quan es mostrà al matí, amb dits de rosa, l'Aurora». Ja quasi he oblidat les sensacions que vaig tenir al començar el batxillerat, però segur que la vigília vaig viure el neguit de començar una etapa, amb la lluentor de tot el que s'estrena. Igual cosa sembla passar a les cultures quan s'estrenen. Els inicis mitològics de la cultura grega són daurats, brillants. El mite de les edats que inclou Hesíode a *Els treballs i els dies*, ja als segles VIII-VII aC, ens parla de la raça primera, d'or, una raça perfecta en els temps que regnava el déu Cronos. L'home era quasi un déu i vivia assossegat, sense fatiga ni tribulacions. No existia la vellesa, ni el cansament. L'home mai no perdia la fortalesa. Entre les dedicacions més importants hi havia anar de festa (en aquest punt cal sempre aturar la classe per fer un petit comentari a les rialles de complicitat dels alumnes). Morien dolçament, com si de sobte els vencés un cop de son. Així de flamant és l'origen grec, una edat d'or innocent i feliç, sense temps. L'home viu de la recol·lecció. Només ha d'estirar el braç per alimentar-se, perquè la terra produeix de forma espontània tota mena de fruits en abundància. La propietat és de tothom. Després tot va degenerar a poc a poc i successives races de metalls inferiors, plata, bronze,

raça dels herois i raça de ferro, l'actual. Ovidi<sup>12</sup> fa una versió romana del tema i n'amplia alguns detalls.

En aquesta feina d'ensenyar llengües clàssiques sempre trobes algun aliat. La contraportada de *La Vanguardia* en seria un exemple. Es podria fer un recull de totes les contres d'aquest diari i editar un llibre de text que seria útil per a qualsevol matèria escolar. Abans de la crisi del totxo, el nostre centre estava subscrit com a mínim a quatre diaris i a unes quantes revistes. Amb la crisi de la bombolla immobiliària, vam rebre la meitat de l'assignació i vam aprendre a viure amb quasi cap revista, amb un diari, amb la meitat dels fluorescents encesos a cada classe i amb la calefacció a mínims. Molts dies passàvem fred. Ara, per sort, a base d'economitzar i de resultes del canvi climàtic, passem uns hiverns més càlids i agradables. Vam aprendre a estalviar paper i fotocòpies i a passar amb menys. No hem deixat mai, però, d'estar subscrits a *La Vanguardia*. S'ha convertit en un element més del mobiliari de la nostra feina. Tens sempre un moment o altre del dia per fer una ullada als titulars i mirar si val la pena llegir la contra. No és estrany llegir entrevistes que toquen de prop o de lluny el món clàssic, com l'entrevista feta el juny del 2012 al professor que vaig tenir a textos grecs de cinquè de carrera, Jaume Pòrtules<sup>13</sup>. Sempre faig fotocòpia d'aquestes entrevistes o

12 Ovidi, *Metamorfosis*, (1.89-150) FBM, 40, 1929; Aristòfanes, Teogonia. *Els treballs i els dies*, La Magrana, 2000.

13 Entrevista a J. Pòrtules, contraportada de *La Vanguardia* (04/06/2012): «Els savis arcaics grecs ensenyaven com calia viure».

retallo la pàgina. La primera pregunta que li fa el periodista Víctor M. Amela és d'on prové la saviesa grega. Jaume Pòrtules respon que dels ports, que amalgamaven idees de l'Orient Mitjà, Egipte, Pèrsia, Babilònia. Ja veus, pacient prosèlit, que cal fugir de l'autocomplaença de l'edat d'or si es vol agafar el camí de la saviesa. De la mateixa entrevista recordo una altra de les preguntes. El periodista demana a l'insigne hel·lenista, per acabar l'entrevista, que li destaquí una vida exòtica. Jaume Pòrtules parla de Tirèsies, l'endeví cec de Tebes. D'ell es conta que una vegada va separar dues serps que copulaven i els déus el van castigar convertint-lo en dona. Per això un dia que Zeus i Hera discutien sobre si és l'home o la dona qui obté més plaer en la relació sexual, van recórrer a Tirèsies, que havia estat home i dona i havia pogut gaudir el sexe des de les dues bandes. Tirèsies va respondre que, del plaer sexual, l'home només n'és amo d'una desena part. Hera es va enfadar molt i el va deixar cec. Zeus, per compensar-lo, el va fer endeví i un home savi.

L'inici de curs és el caos inicial, la matèria sense forma, la resaca del somni, l'anarquia estival, el desordre. Els primers mites grecs, les primeres nocions de les cultures antigues em fan pensar en un món a mig fer, on encara li falta un bull, un món estrany ple de coses inconnexes, ovelles voladores, esfinxs que parlen, dimonis, quimeres, sirenes, minotaures... És un món infantil, ple de déus i contes fantàstics. És aquest el *big bang* del món antic, l'explosió inicial de la cultura grega, amb nassos, orelles, cames i alfabets que van a la deriva encara sense connexió. Només l'amor ens serà útil per caminar i aplegar tots els elements incoherents



del trencaclosques de les cultures antigues. En *El Convit*, de Plató<sup>14</sup>, es parla d'un mite per demostrar la força de l'amor. En un principi hi havia tres sexes, el masculí, el femení i l'androgín. L'home era un tot completament rodó, tenia quatre mans i quatre cames, dues cares oposades, quatre orelles, dos genitals. En lloc de caminar, rodolaven com els seus pares els astres, el sol, la terra i la lluna. Van intentar escalar el cel per atacar els déus i Zeus es va veure obligat a partir cada home en dos. Ara caminarien sobre dues cames. El melic és la marca de la ferida per on van ser tallats. Aquí neix l'amor. A partir d'ara les dues meitats tallades s'enyoren i es busquen per tornar-se a fondre en un cos sol.

Els homes morien i la raça humana desapareixia a poc a poc. Els homes no sabien com reproduir-se. Zeus va haver d'intervenir de nou col·locant-los al davant les vergonyes, que fins llavors tenien al darrere. A partir d'aquell moment els homes van poder ajuntar-se i procrear. I ara ve la part més important. Cadascú ha de trobar l'amor que li es congènit, que li és propi per naturalesa. Les dones que són meitat d'una altra dona no sentiran atracció pels homes, tots els homes que estimin una dona seran fruit d'un antic androgín i els homes que són meitat d'un home no s'acostaran a les dones. Preat prosèlit, els adolescents viuen també un altre tipus de caos, el caos sexual. El mite que Plató ens conta a *El Convit* ens col·loca l'Amor en un lloc principal del panteó de déus grecs. Només l'Amor en majúscula ens condueix a la nostra

---

14 Plató, *El convit*. A: *Diàlegs*, vol. VI. Traducció d'Eulàlia Presas. Barcelona: FBM, pàg. 223, 1983.

identitat, a la nostra naturalesa i a la felicitat. Segles abans que un professor fictici de nom Merlí ens donés lliçons sobre l'orientació sexual dels alumnes, els grecs ja ho havien deixat ben clar.

Dèiem al llarg d'aquest capítol que hi ha alumnes que tenen veritables problemes per llevar-se. La majoria d'absències es produeixen a primera hora. Però no patiu, perquè la tècnica vetlla per corregir aquestes situacions. Endormiscat prosèlit, si no et desperta la melodia que hagi triat del mòbil i ja la comences a odiar, pots fer que et regalin un despertador amb rodes. No para de rodar per l'habitació, com si fos una escombria robot *roomba*, fins que et lleves i l'atures. Si aquest sistema et sembla massa bàrbar, hi ha el *sensorwake*, perquè et puguis despertar amb l'olor que prefereixis, de cafè, de xocolata, de *croissant* calent. Oh, aquells cinc minuts més sentint olor de croissant...! El despertador porta cartutxos de diferents aromes, com si fossin els cartutxos de tinta de la impressora o els de cafè de la Nespresso, *what else!* Amic prosèlit, avui, si et lleves, a primera hora hi ha classe de grec. Parlarem dels prolegòmens de la cultura grecoromana. Evita quedar atrapat a la peixera i en el món silenciós de la ictiologia, si no et vols perdre la primera de les etapes que s'estudia del món grec, la més antiga, l'edat del bronze. En el següent capítol parlarem de Troia.

### 13. Fantasmes a Atenes

Atenes, amb les seves escoles, era un reclam per a filòsofs de totes les menes. Atenodor, conegut com a cananita pel lloc d'origen del seu pare, era un filòsof estoic del segle 1 aC. No va ser un qualsevol. Va ser amic de Ciceró i d'Estrabó<sup>253</sup>. Va ser preceptor d'Octavi<sup>254</sup>, el futur emperador. Amb ell va anar a Roma, on li impartia classes. Hi havia tanta confiança que el filòsof gosava contradir les idees del futur Cèsar. Li va ensenyar alguna tècnica per contenir la ira, com per exemple recitar tot l'alfabet abans de deixar-se portar per una reacció airada. Entre altres obres, Atenodor escriu una obra contra les *Categories* d'Aristòtil. No sé si és aquesta la raó que el va portar una vegada a Atenes. Atenodor va haver de buscar allotjament a Atenes. Ell era de Tars, la ciutat on naixeria després l'apòstol Pau. Tot això ens ho explica l'autor romà Gai Plini el Jove en una carta al seu amic Sura<sup>255</sup>, amic personal

---

253 Estrabó, *Geografia*, Llibre XVI, Capítol 4, 21-207.

254 Atenodor apareix també com a tutor de Claudi a: Suetoni, *Vides dels dotze Cèsars*, 4, 5, BFM, 1969, v. 172.

255 Plini el Jove, *Epistolae* (llibre de cartes) 7, LXXXIII, a: Sura, *Lletres* (1-2 vols.), traducció de Marçal Olivari. FBM, 1927, 25 i 28.

de l'emperador Trajà. Plini es troba desvagat i decideix d'escriure una carta al seu amic Sura per plantejar-li si creu en els fantasmes. Si realment els fantasmes existeixen i tenen algun tipus de forma i voluntat o si, per contra, són un producte de la nostra imaginació per culpa de la por. Per exemplificar el tema posa l'exemple del filòsof estoic Atenodor. Creus en fantasmes, barrufell prosèlit?

Com dèiem, Atenodor buscava casa per llogar a Atenes. Li parlen d'una casa molt barata, gran i espaiosa. En efecte, llegeix un anunci d'una casa que està molt bé de preu, cosa que el fa sospitar que no li donin gat per llebre. Decideix d'investigar per què la casa és tan barata, i aviat en troba la raó. Resulta que ningú no vol llogar-la perquè és cèlebre per la seva insalubritat. De nit s'hi senten sorolls i si s'afina l'orella, pots endevinar un soroll de ferros i cadenes que s'acosten. De sobte apareix l'espectre d'un vell escanyolit i brut, amb una barba llarga i espessa i els cabells drets i cara d'haver dormit poc. Porta grillons als turmells i les mans encadenades. Llavors l'espectre alça les mans i les sacseja, com ensenyant-te les cadenes. Els antics habitants de la casa van marxar-ne espaordits. Passaven la nit de lloro i van acabar malalts. El cansament de tantes nits en vetlla es va convertir en un perillós insomni que els hauria produït, fins i tot, la mort, si no haguessin marxat d'aquella casa plena d'horror. Ja no podien descansar ni de dia, perquè els sobrevenia constantment el record del que passava cada nit. La casa va quedar deshabitada i en venda o lloguer, per si de cas algú la comprava o llogava.

Atenodor va escoltar totes aquestes històries i, tot i així, va voler llogar la casa. Ell era estoic. Com a bon estoic practicava la

vida reposada, ni massa inclinada al dolor ni massa inclinada al plaer<sup>256</sup>. Es podria dir que era una mica insensible i que tenia un cor dur capaç d'aguantar-ho tot. A més, per als estoics hi ha una raó que explica tot el que passa a la natura, no hi ha res inexplicable. Per tot això, i amb una gran curiositat, va llogar la casa. Va disposar el llit a la part davantera de la casa i es va fer portar les tauletes de cera, l'estilet i un llum per treballar de nit. Envia tots els qui l'acompanyen a la part posterior de la casa, per allunyar-los de la zona 0. Ell mateix es concentra en cos i ànima a l'escriptura, sense ningú que el molesti, cent per cent concentrat per tal que la ment no en faci de les seves. Al començament tot va quedar embargat pel silenci de la nit. Al cap d'una estona van començar a sentir-se sorolls de ferro i de cadenes. Atenodor fa veure que no sent res. S'obliga a seguir concentrat en la seva feina, sense prestar credibilitat al que sentien les seves orelles. Ja se sap que moltes vegades els sentits enganyen. El soroll es va fer cada cop més insistent i es va anar apropant fins que va semblar que travessava el llindar i entrava a l'habitació. Quan Atenodor alça el cap veu la imatge de l'home vell, tal com li havien explicat, dret, amb les mans lligades fent senyals, com volent dir-li alguna cosa, Atenodor li fa un gest amb la mà dreta que s'espera i segueix treballant amb els quaderns de cera i l'estilet.

Però l'espectre no marxa, segueix allí palplantat fent soroll de ferro i cadenes i gesticulant com qui volgués dir alguna cosa.

---

256 Sobre Zenó de Cícion (334 - cap a 262 aC), fundador de l'estoïcisme, es pot llegir: Diògenes Laerci, llibre VII.

Al final Atenodor deixa la feina, agafa el llum i es disposa a seguir l'ancià. El fantasma anava a poc a poc, un xic corbat pel pes dels ferros i les cadenes. Surten al pati de la casa i allí l'esperit desapareix. El filòsof assenyala el lloc de la desaparició amb herbes i fullaraca. L'endemà Atenodor se'n va a les autoritats i els recomana d'excavar en el lloc que havia indicat l'espectre. En efecte, al cap de poc apareix un esquelet humà, podrida ja la carn, embolicat amb unes cadenes ja molt oxidades. Es recullen els ossos, es fan els rituals convenients i s'enterren com Déu mana, tot amb despesa pública. A partir d'aquell dia la casa va quedar alliberada del fantasma per sempre més. Atenodor havia pogut esbrinar que el pobre fantasma no estava ben enterrat i, civilitzadament, va poder solucionar el tema.

Quan Plini acaba de relatar aquests fets, segueix amb un altre relat que l'afecta personalment i que ha interpretat com un avís premonitori. Resulta que un llibert seu prou instruït dormia al mateix jaç que un germà seu més petit. Una vegada li va semblar que algú seia al llit al seu costat amb unes tisores a les mans i que li tallava uns quants cabells de la coroneta. Quan es va fer de dia va comprovar que li havien fet una mena de tonsura i que hi havia cabells tallats escampats pel llit. Al cap d'un temps va passar una cosa semblant. Un petit esclau dormia al costat d'altres nens a l'escola. Dues persones vestides amb túnica blanca van entaforar-se per la finestra, van acostar-se al nen amb unes tisores i li van practicar una petita tonsura a la closca. Ja de dia, els cabells tallats omplien el voltant del nen. Plini diu que no va passar res més a partir d'aquell dia, tret que ell no va arribar a ser

condemnat per l'emperador Domicià. Es veu que en el seu despatx es va trobar un paper d'acusació contra ell<sup>257</sup>. Però per sort l'emperador havia mort abans que passessin aquests fets, que Plini interpreta com a premonitoris que no li passaria res. Era costum entre els condemnats a mort deixar-se créixer els cabells. La tonsura i els cabells tallats eren un senyal que no li havia de passar res.

Al final d'aquestes històries Plini demana al seu amic Sura que es mulli, que li respongui si donats aquests casos cal creure o no en els fantasmes. No és aquesta l'única història de fantasmes que ens ha arribat del món grecollatí. En el mite de Troia, del qual tant hem parlat en capítols precedents, hi ha altres versions sobre el rapte d'Hèlena. Una de molt fantasmagòrica diu que l'Hèlena que va anar a Troia no era l'Hèlena real, sinó un fantasma. Així ho recullen autors com Estesícor a la *Palinòdia*<sup>258</sup>,

257 Plini el Jove i altres escriptors com Suetoni van ser hostils a Domicià. Plini presenta una imatge d'un emperador dèspota, tirànic i assassí (Plini, Ep. IV, 11). La vida política de Plini, els càrrecs públics que havia exercit i la proximitat a l'emperador li van fer témer per la seva vida, tal com confessa a les seves epístoles.

258 Estesícor, al segle VII aC compon, presumptament, la palinòdia (poema on hom es retracta de quelcom dit en un poema anterior) per als espartans per negar l'adulteri d'Hèlena a Troia. Podeu llegir: J. Alsina, *La Helena y la Palinodia de Estesícor*, Estudios Clásicos I, núm. 4, tom 22, 1957, 157-175. Una dissertació sobre el tema: a la introducció del Col·lut, *El rapte d'Hèlena* (trad. Francesc J. Cuartero), núm. col·lecció 274, FBM. Una obra titulada *Hèlena* s'atribueix també a Estesícor, escrita en dos llibres. Segons la tradició, aquesta i el *Discurs* l'eixorbaren. Només recobrà la vista quan va escriure la *Palinòdia* i va rectificar, dient que Paris es va endur un simulacre d'Hèlena (nota 20, pàg. 106, Art Amatòria, Llibre III, Ovidi, FBM, 1977, v. 198).

Gòrgies i Eurípides a l'*Hèlena*<sup>259</sup>. Els déus volien que Grècia i Troia entaulessin la guerra. Hèlena havia de ser el *casus belli*. En realitat ella es trobava a Egipte, i grecs i troians van fer una carnisseria per una ombra, per una cosa fictícia. L'historiador Heròdot també s'afegeix a la festa, dient que Hèlena mai no va anar a Troia, sinó que es trobava a Egipte amb el rei Proteu. Si hagués estat a Troia, els troians l'haurien tornada de molt bon gust als grecs. Mai no haurien arriscat la sort de la seva pàtria per un capritx de Paris.

Però tornant a Atenes, la història d'Atenodor m'ha fet pensar en la comèdia de Plaute la *Mostel·lària* o la *Comèdia del fantasma* o la *Mansió encantada*<sup>260</sup>. En aquesta comèdia no hi ha fantasmes, sinó que hi ha algú disposat a fer de fantasma. L'acció té lloc a Atenes. Un jove anomenat Filòlaques aprofita un llarg viatge de negocis del seu pare per malgastar la fortuna familiar. Compra una cortesana de qui està enamorat. Un dia, mentre fan una gran festa, arriba esverat l'esclau Tranió anunciant l'arribada inesperada del pare. L'esclau troba a la vegada la solució. Fa tancar tothom dins de la casa i fa creure al pare acabat d'arribar que està encantada. Els romans creien en fantasmes, almenys en un

259 Gòrgies de Leontinos escriu l'*Encomi d'Hèlena*, una peça fonamental per entendre i estudiar la innovació conceptual, estètica i ètica de la sofística en el pensament grec de finals del segle v aC. Podeu llegir-ne una traducció a: *Encomio de Helena*, Estudio preliminar, traducción y notas Chialva, Bonacossa y otros, Cátedra. Sobre l'Hèlena d'Eurípides, podem llegir *Tragèdies* d'Eurípides, Hèlena, les fenícies, Orestes, Ifigènia a Àulida, les Bacants, Resos, traducció catalana de Carles Riba. Edició a cura de Carles Miralles. Barcelona: Curial, 1977 (Clàssics Curial).

260 *Mostel·lària*, del comedïograf romà Plaute. El títol traduït al català és *La comèdia del fantasma* i, de vegades, *La mansió encantada*. En català, Plaute, *Mostel·lària. La comèdia del fantasma*. Versió d'E. Comas. Presentació de R. Torné, Madrid, Ediciones clásicas, 2003.



conjunt d'ànimes que no es resignaven a estar en el món dels morts i esdevenien éssers malignes vagant per la terra, fent mal i terroritzant els pobres mortals. Eren els lèmurs i les *larvae*. Eren esperits dels avantpassats que romanen entre els vius per causar tota mena de penalitats. Els *lemures*<sup>261</sup> tindrien forma humana. Venien a ser com els fantasmes dels morts. Amb el nom de *lèmurs* s'anomenen també els primats de Madagascar que xisclen enmig de la nit amb els seus ulls resplendents. Les *larvae* no se sap ben bé quina forma tenien, però en cap cas era humana. Solien provocar tot tipus de malures, des de bogeria a epilèpsies, passant per una gradació interessant d'estats anímics. Per aplacar la maldat dels lèmurs se celebraven durant el mes de maig les *Lemuralia*<sup>262</sup>. Hi ha qui diu que les *Lemuralia* originalment es deien remúria, uns rituals establerts per Ròmul per apaivagar l'ànima del seu germà bessó Rem, a qui havia matat.

No és estrany que el pare que arriba de forma sobtada del viatge de negocis a la *Mostel·lària* de Plaute, Teopròpides, quedi esgarrifat quan sent que hi ha fantasmes a casa seva. Amb molta meticulositat, s'havien de tractar aquests temes. Durant les *Lemuralia*, el *pater familias* es llevava a mitjanit i la primera cosa que feia era rentar-se les mans com a mostra de purificació. Caminava descalç per la casa com per no ser sentit i rosegava fesols negres, fins a nou, i els anava escopint sense mirar enre-re. Els esperits sembla ser que s'alimentaven d'aquests llegums.

261 Dels lèmurs i les *larvae* en parla Ovidi a *Fastos*, II, p. 500-532, FBM, 1991, v. 267.

262 Sobre les *Lemuralia* en parla també Ovidi a *Fastos* V, 451, 421. FBM, 1997, v. 303.

Després demanava als esperits que marxessin de la casa. Aquest ritual s'havia de repetir nou vegades. S'havia de fer una novena. Per ajudar a fer marxar els esperits es feien repicar tots els atuells metàl·lics de la cuina. Sobre les *larvae*, hi ha qui diu que podrien ser morts que no havien tingut un enterrament com déu mana, com en el cas del fantasma de la casa d'Atenodor. Les larves podien agafar forma d'esquelet o de bruixa. Els ritus funeraris s'havien de fer i calia preservar el culte als morts. Si aquesta cadena d'accions no es feia en l'ordre adequat i en la manera correcta, podia ser que l'esperit vagués de forma indefinida entre els vius amb intencions no massa clares.

En aquest sentit, els romans ho tenien clar, protocol·lari prosèlit. Intentaven complir amb tots els rituals i respectar els morts per sobre de tot. Les necròpolis estaven situades també a la vora dels camins per poder guardar la memòria dels difunts. De tant en tant s'entretenia el vianant a llegir alguna de les làpides, com ara quan xafardegem al cementiri. Hi havia advertiments de vegades en l'escrit de l'epitafi perquè un futur xafarder no utilitzés les làpides per amagar-se en cas d'una necessitat de força major. Els caminants de tota la vida han tingut necessitats al llarg del camí. Si no hi havia un arbre o una paret, era fàcil amagar-se darrere la làpida d'algun cementiri. Per això en algunes làpides podies trobar escrits, pròvid prosèlit, advertiments severos de l'estil *qui hic minxerit aut cacaverit, habeat deos superos et inferos iratos*<sup>263</sup>. És a dir, 'si algú es pixa o es caga aquí, rebrà la ira dels déus del cel i de l'infern'. Si un volia ser

---

263 CIL VI, 13740.

encara més explícit, podia dir *duodecim deos et Deanam et Iovem Optimum Maximum habeat iratos quisquis hic mixerit aut cacarit*<sup>264</sup>, és a dir, 'qui faci les seves necessitats aquí que rebí la ira dels dotze déus, de Diana i de Júpiter Òptim Màxim'.

A la festa de les *Feralia* els familiars visitaven les tombes dels morts. Calia assossegat els déus Manes, déus dels morts. El dia de la *Caristia* o *Cara cognatio* els familiars menjaven juntament i oblidaven antigues disputes si era possible. També portaven aliments als morts perquè poguessin menjar en el més enllà. Es repartia vi i pa i es regalaven petits obsequis, també per als parents morts, sobretot si eren recents. Per assossegat els familiars morts no calen grans coses, com relata Ovidi en la seva obra *Fastos*<sup>265</sup>. Et pot ser útil, supersticiós prosèlit, per si se't cola algun esperit o fantasma, la recepta romana d'Ovidi a *Fastos*<sup>266</sup>. Durant les festes de la *Lemuralia*, cal llevar-se a mitjanit, quan ja no se sent bordar cap gos ni piular cap ocell. No et posis sabates, has d'anar descalç. Alça només el dit polze per evitar topar-te amb alguna ombra fantasmagòrica. Rentat les mans i ves llançant a la teva esquena faves negres tot dient «llenço aquestes faves, gràcies a aquests fruits em salvo i salvo els meus». Ho diràs nou vegades sense girar-te enrere. Després torna a tocar l'aigua i fes dringar l'aram de la cuina, tot dient «Sortiu, Manes dels meus pares».

264 CIL VI, 29848b (de Roma).

265 Ovidi, *Fastos*, llibres I-III. FBM, 1991, v. 267. Ovidi, *Fastos*, llibres IV-VI. FBM, 1997, v. 303.

266 Ovidi, *Fastos*, llibre V, 425 i ss. FBM, 1997, v. 303.

Properci<sup>267</sup> va veure l'ombra de la seva estimada Cíntia. La va veure, després d'enterrada a la vora d'un camí, acostar-se al llit en què solien jaure. Duia el mateix pentinat que quan la van enterrar, la mateixa mirada. El vestit que portava tenia alguns trossos cremats, així com l'anell de beril·li que solia portar. Aparegué amb la pell pàl·lida i estovada per l'aigua del Leteu. Respirava i parlava igual que si fos viva. La mort no ho acaba tot. De la foguera en fuig sempre una ombra lívida. L'ombra de Cíntia prediu a Properci que no tardarà molt a reunir-se amb ella. Li diu que faci cas d'aquesta ombra que de nit s'ha esmunyit per la porta. La nit allibera les ombres tancades dels morts i el mateix guardià de l'Hades, el gos Cèrber, corre deslligat de la cadena. De dia, però, les lleis dels morts obliguen que les ànimes tornin als estanys del Leteu. Les ànimes s'embarquen de nou i el barquer Caront passa llista (com a classe). Cíntia diu que aviat el tindrà per a ella sola i que els seus ossos es mesclaran per sempre més amb els ossos de l'estimat. Quina manera més bonica d'acabar aquest capítol, amb el dol de fantasmes enamorats. La resposta de Properci a l'estimada pot ser d'aquest estil:

*No és pas, Cíntia meva, que ara jo temi les tristes ombres, ni ajorni els fets ineludibles de la pira final, però que la mort em pugui trobar sense el teu amor és una por més dura per a mi que les mateixes exèquies.* J. Mínguez (1946)<sup>268</sup>

267 Properci fou un destacat poeta romà que conreà l'elegia. Visqué entre el 57/46 aC i el 15 aC. Va escriure quatre llibres d'elegies en estrofes dístiques (traduïts al català per Joaquim Balcells i Pinto a la FBM, 1925 v. 12). Els tres primers estan dedicats al seu amor per Cíntia, nom en clau de la seva amant, una dona casada.

268 Properci 1, 19, 1-4, FBM, 1925, v. 12; Properci, *Elegies*, 4.7, FBM, 1925 v. 12.

Volia acabar el capítol amb aquesta versió romana d'*El fantasma i la Senyora Muir*, d'*El cel pot esperar* o de *Ghost*. Just acabant de redactar aquestes línies l'estiu del 2016, em va arribar a les mans un article molt inquietant. Acabava de produir-se el cop d'estat fallit a la Turquia d'Erdogan. Com a conseqüència dels fets, el batlle d'Istanbul, Kadir Topbas, segons el diari *Hürriyet*<sup>269</sup>, proposava la creació d'un cementiri de traïdors, per enterrar-hi allí tots el revoltats contra la pàtria. L'avantatge d'un cementiri així és que tot-hom podrà visitar el camp sant per maleir els ossos dels sebollits i aquests no podran reposar mai més en pau. Què diria Atenodor d'una idea d'aquesta mena?

---

269 Diari *Ara*: «Istanbul crearà un “cementiri de traïdors” per enterrar-hi els colpistes». Efe, Istanbul, 20/07/2016. Consulta el 05/08/2017.

## 15. Pedres de magnèsia, un rei arqueòleg i un rescat que mai va arribar

Scipione Maffei

*O qual grande ventura de' nostri giorni è che si discopra  
non uno o altro antico monumento, ma una città*  
(Tre lettere di antichistica «sopra le nuove scoperte  
di Ercolano»)

L'aventura italiana del curs 2016-2017 va començar per casualitat, com comencen moltes de les coses que vivim, per atzar. Quan vaig acabar vuitè d'EGB, volia estudiar electricitat i electrònica. M'imaginava amb una bata en una empresa, tocant cables i botons. La bata sempre me la imaginava blanca, no sé per què. Quan la majoria dels meus amics em va dir que què se m'hi havia perdut, a la formació professional, i que tots anaven a l'institut, vaig decidir de fer BUP. Al final vaig estudiar grec. No veig cap connexió entre el desig d'estudiar electricitat i el fet d'estudiar llengües clàssiques. M'imagino que en el camí entre una cosa

i una altra caldria afegir una altra sèrie de casualitats i circumstàncies que van fer possible una marrada tan espectacular. Amb això vull dir que és molt sensible el material que manegem als instituts i que els professors estem aquí al mig de tot ajudant a determinar les vides de cadascú. No em vaig quedar satisfet, encara, el dia que recordava la meva efímera carrera en el món de l'electricitat i l'electrònica. De fet, a casa només canvio bombetes i portalàmpades. No sé fer res més. Fa dies que està espatllat el commutat de l'interruptor de l'entrada de casa i no sé arreglar-lo. No em vaig quedar satisfet, deia, el dia que rumiava aquestes coses i vaig cercar la relació entre electricitat i món grec.

Si es força la relació, tot acaba estant relacionat. Resulta que a l'antiga ciutat grega de Magnèsia de Tessàlia, al nord de Grècia, hi havia unes pedres amb propietats particulars. Aquí vivia la tribu dels magnets. Eren aquestes terres riques en magnetita. Hi havia tant d'òxid de magnesi com de carbonat de magnesi i òxid de ferro. D'aquí són les famoses pedres de magnèsia que s'atreuen entre elles i que en el seu estat natural senten una estranya atracció pel ferro. També les muntanyes d'aquesta regió eren conegudes per la facilitat amb què hi queien els llamps. Potser va ser Tales de Milet, cap al 600 aC, qui va fer saltar les primeres càrregues elèctriques fent fregar una vareta d'ambre amb una llana o amb una pell<sup>428</sup>. Aquest fregament feia atreure també petits objectes. No tenia en aquest capítol la intenció d'explicar els orígens de

---

428 Enrique Álvarez Lacalle, Gabriela Aznar Siguan, *Enfoca la física: Una revisió amb història*. Universitat Politècnica de Catalunya. Iniciativa Digital Politècnica, 2013.

l'electricitat o la raó de ser del símbol Mg de la taula periòdica ni parlar sobre aquesta regió de Grècia on queien tants llamps. La meva intenció era parlar de la casualitat que va fer que anés a Itàlia amb els alumnes. No tenia cap intenció d'acompanyar els alumnes de primer de batxillerat a Itàlia. Provoca molts maldecaps acompanyar els alumnes a un viatge de final de curs. Quan es van demanar acompanyants per anar a Itàlia amb els alumnes de primer de batxillerat es va fer un silenci. No s'hi va apuntar ningú.

Acabada la reunió, vaig anar a parlar amb el Josep Maria, el coordinador de batxillerat. Li vaig etzibar la proposta. I si canviàvem el viatge del nord al sud? I si en lloc d'anar, com en els darrers anys, a Venècia, Florència, Siena, Luca, anéssim a Nàpols i Roma? En aquest cas, m'apuntaria. Va ser un estirabot, com si de cop, en lloc de caure un llamp damunt dels boscos de Tessàlia, un corrent bioelèctric hagués fet reaccionar el meu cervell per actuar i aprofitar aquella oportunitat. Va ser espontani, irracional, un tros d'ambre fregat en un tros de llana que acabava de fer una espurna, el color ambre d'un semàfor que acabava de pampalluguejar per acabar d'aprofitar la mica de verd que quedava. El grec Teofrast<sup>429</sup>, tres-cents anys després de Tales, va interessar-se també per l'ambre i per altres materials que presenten qualitats semblants a les de l'ambre, i que exercien una estranya atracció cap a certs objectes. De fet, Teofrast va fer una llista de substàncies que en ser fregades es comportaven igual que l'ambre. Les va anomenar substàncies

---

429 Teofrast, *Peri líthon. De lapidibus o Tractat de pedres*.



de tipus ambre. Quedarà més clara la cosa si et dic, galvanitzat prosèlit, que en grec la paraula *ambre* es diu *élektron*, mot d'on ve *electricitat*.

L'electricitat pel grec i pel món clàssic havia actuat com un ressort irreflexiu abans que el semàfor passés de l'ambre al vermell. Vaig fer la proposta al Josep Lluís, amb qui ja havia viatjat a Atenes dues vegades, i al Genís, el company de gimnàstica, per allò de la gimnàstica i la magnèsia. Van dir que sí al moment. Ja érem tres. Això va acabar de convèncer el Josep Maria, coordinador de batxillerat. En l'excitació del tema, pensàvem visitar Pompeia, Herculà, Pèstum i Roma, mentre en parlàvem al passadís, va passar la Rosa d'anglès i ens va sentir. Va dir que s'hi apuntava també. Ja teníem l'equip de quatre professors necessari per articular el viatge. El vermell del semàfor va venir després, quan en el refredament vam anar pensant si ens havíem complicat la vida o no, amb aquest viatge. No era per res, simplement pensàvem en el desgast de les nits i en el cansament d'acompanyar adolescents pel món. La directiva va acceptar la proposta.

Ja t'he comentat, curial prosèlit, que aquest era un viatge que devíem a la Cristina, i que volia estar bé de la lesió del peroné per arribar a temps al viatge. Em vaig incorporar el dijous abans d'anar de viatge. Sortíem el diumenge de matinada. Necessitava incorporar-me un parell de dies abans per situar-me de nou en la vida d'institut i per rebre totes les instruccions de cara al viatge. Aquell final de setmana va ser intens. Em vaig reunir també amb la Laura, la meva substituta, per posar-me al dia de la segona avaluació i de com havia anat als meus alumnes. El diumenge de

matinada vam sortir cap a l'aeroport quaranta-sis alumnes i quatre professors. Vam aterrar sense novetat a Nàpols. El vol va ser molt plàcid. L'autocar ens va portar directament a Herculà. Es tractava d'aprofitar ja el primer dia. El vol arribava d'hora i podíem veure coses només arribar. No sé si vam fruir suficientment Herculà. Havíem acabat de saltar d'un avió, ens havíem enfilat dalt d'un autobús conduït per un napolità morè i sorrut, i ara ja passejàvem pels carrers empedrats d'Herculà, pel cardo i pel decumanus, a setze metres per sota dels carrers i places que trepitgen els habitants de l'actual Ercolano. Vam fer una explicació inicial. Les ruïnes es troben sota la ciutat actual, anomenada Resina, fins al 1969, quan li fou restituït el seu nom antic. El jaciment és un clot rectangular al mig de l'urbanisme actual, com si s'haguessin enfonsat de sobte uns quants carrers i illes de cases per anar a parar al pis de l'època romana, uns quants metres a sota nostre. Les parets verticals d'aquest gran quadrat mostren les marques de les eines que van picar el material volcànic, metres i metres de foscor volcànica abans d'arribar a les restes sepulcres d'Herculà. És com si algú hagués alçat la llosa d'un sepulcre monumental i ara nosaltres, per una rampa moderna, accedíem a l'interior d'aquella gran tomba.

El dia era radiant. Vam mirar el Vesuvi, a l'esquena d'Herculà, que s'alçava com un *ziggurat* natural, com una silueta que retallava el cel amb la dolçor d'un paisatge. Semblava un volcà vingut a menys, incapaç de trencar la pau i la bellesa d'aquell dia, com ho deuria semblar als habitants d'Herculà els dies previs a la catàstrofe del 79 dC. Val a dir que per aquells dies la muntanya era un

con imponent de tres mil metres d'alçada, un accident orogràfic massa escandalós per no tenir-lo en consideració. Vam explicar als alumnes quatre coses més i els vam deixar que es perdessin pel seu propi compte pels carrers d'Herculà. Vaig pensar *a posteriori* que els hauria d'haver parlat de l'enginyer saragossà Roque Joaquín de Alcubierre i del rei arqueòleg Carles III de Borbó. Aquest rei era molt afeccionat a la caça i va comprar la finca del príncep d'Elboeuf a Portici. Tot va ser una concatenació de casualitats. El príncep d'Elboeuf<sup>430</sup>, que havia servit primer el rei de França i després es posa al servei de l'emperador d'Àustria, havia trepitjat Itàlia, concretament Nàpols, el 1706, com a lloc-tinent de la cavalleria imperial austríaca. Els exèrcits austríacs havien estat enviats a la bota Italiana per enfrontar-se a les tropes de Felip V. Ens trobem a la Guerra de Successió i tot el que se'n va derivar. Aquest home es va enamorar i casar amb la filla del príncep de Salsa i va voler tenir una caseta prop de Nàpols, amb vistes al mar, per gaudir del clima benigne de la zona. Va triar Portici. La casa la volia decorada amb estucs de gran qualitat que fossin tan lluents com el marbre, potser conscient de l'art dels antics romans que van poblar aquella terra. Va llogar un artesà francès del seu servei expert en la matèria per embellir les parets de casa seva. Aquest artesà coneixia un pagès de la zona que li proporcionava trossos de marbres que trencava i feia servir per preparar els nous estucs. Es veu que aquest pagès havia fet un pou a casa seva i trobava els marbres al seu interior. El príncep d'Elboeuf va

---

430 J. Arribas, *Enciclopedia Metódica, Geografía Moderna*, Imp. Sancha, 1792.

comprar els drets d'exploració del pou i del terreny circumdant. No sabia encara, el príncep, que es trobava just sobre el teatre d'Herculà. Aquest pou va ser anomenat de Nocerino i van començar a sortir-ne estàtues, algunes de les quals van ser enviades a Àustria, a la capital de la cort, com les estàtues anomenades la petita i la gran herculània.

Els temps van canviar i Carles III<sup>431</sup> va ser nomenat rei de les dues Sicílies el 1735 pel Tractat de Viena a canvi de donar els ducats del nord a Àustria. Ara és quan compra la finca del príncep d'Elboeuf per construir-hi els seus pavellons de caça. El capità Alcubierre era l'encarregat d'anivellar els terrenys. Durant les feines va assabentar-se de la història del pou de Nocerino. Amb els moviments de terra sortien vestigis antics i les notícies de les estàtues trobades pels seus antecessors austríacs, tal com amb detall li explicava el seu amic cirurgià Giovanni de Angelis, van animar l'enginyer a demanar permís als seus superiors per fer alguns sondejos. Va agafar un parell d'homes i unes quantes eines i va provar sort al pou de Nocerino. Això passava al mes d'octubre de 1738. El rei no va posar-hi impediments, al contrari. Van sortir reials ordres demanant la continuïtat de les excavacions per veure què es podia recuperar d'utilitat del fons d'aquell pou. Potser el fet de ser fill d'Isabel de Farnesio<sup>432</sup>, la segona dona de Felip V, el feia sensible

---

431 F. Fernández, *Carlos III y el descubrimiento de Herculano, Pompeya y Estabia*, Univ. de Salamanca, 1989.

432 T. Lavalle-Cobo, *Isabel de Farnesio: la reina coleccionista*, Fundación de Apoyo a la Historia del Arte Hispánico, 2002.

a l'art i a la cultura. La mare de Carles III va ser una gran col·leccionista d'art, sobretot de pintura. Tenia debilitat per la bellesa i va arribar a reunir en la seva col·lecció vora mil quadres que marcava amb una flor de lis blanca. Era una reina culta, parlava llatí, grec, francès i cinc llengües més. Va ser una *mecenàs*, com ho van ser a l'antiguitat Mecenàs i Messala, tal com expliquem a classe de llatí. El rei Carles podia haver cultivat aquesta tendència a les arts per una altra banda, per la seva dona saxona Maria Amàlia, filla d'August III, amb la qual va fer prometença de matrimoni el 1738<sup>433</sup>. A Dresde, on neix, és on van a parar les estàtues trobades al pou Nocerino pel príncep d'Elboeuf, la petita i la gran herculaneses<sup>434</sup>, que guarniren els jardins reials del futur sogre de Carles III. La futura dona de Carles III sabia llatí i música, i havia estudiat també art antic, segons la moda del classicisme alemany.

A principis de l'any 1739 es fa una troballa definitòria. Alcuibierre pensava que al fons del pou trobaria les restes d'un temple. La feina era ingent i l'enginyer no en tenia prou amb dos o tres homes. Va demanar al rei més treballadors, de deu a dotze persones, per poder extreure la terra del subsol. Apareix una inscripció que els estudiosos atribueixen al teatre d'Herculà. No es trobaven sobre Pompeia, tal com es creia, ni tenien cap temple. Estaven tot just sobre el teatre d'Herculà.

433 M. T. Oliveros de Castro, *María Amalia de Sajonia, esposa de Carlos III*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Escuela de Historia Moderna, 1953.

434 G. Mora, *Historias de mármol: la arqueología clásica española en el siglo XVIII*, Editorial CSIC, 1998.

Podríem recrear l'emoció de l'enginyer el primer dia que va baixar al pou. Ho va fer per iniciativa pròpia, sense cap permís encara. Ell havia sentit contar d'alguns veïns que havien fet pous a sota casa que a més de vuitanta pams sota terra hi havia tresors. Alcubierre va agafar de seguida un home de confiança i va baixar al pou una altra vegada amb torxes i cordes. Va donar ordres perquè aquell home piqués només aquell dia, rere un mur pintat amb pintures d'estil pompeïà. Va trobar ja un petit tresor de metalls, jaspi i altres coses. Però a la cort reial no tothom veia amb bons ulls destinar diners a aquella aventura, i era motiu de burla, fet que va fer suspendre per un temps l'operació. Però aviat es van reprendre, i amb un cop d'efecte definitiu. El rei es va llevar un matí i quan va anar al jardí de Caramànica es va trobar una estàtua de marbre d'un cònsol intacta estesa allí, acabada de portar del pou de les excavacions<sup>435</sup>. Els treballs a Herculà es van dur a terme de forma ininterrompuda des de 1738 fins a 1776, sempre al voltant del teatre i amb una idea inexacta de les dimensions de l'edifici. Era complicat excavar a vint-i-sis metres de fondària i sota de la població habitada de Resina. La forma d'excavar d'Alcubierre em va fer pensar en el llibre *Victus*, d'Albert Sánchez Piñol, i la forma de fer galeries per acostar-se a les posicions enemigues i per fer trinxeres. A vint-i-sis metres de fondària

---

435 G. Fiorellim, 1860, *Pompeianarum antiquitatum historia quam ex cod. mss. et a schedis diurnisque R. Alcubierre, C. Weber, M. Cixia, I. Corcoles, I. Perez-Conde, F. et P. La Vega, R. Amicone, A. Ribav, M. Arditi, N. D'Apuzzo ceteror. quae in publicis aut privatis bibliothecis servantur nunc primum collegit indicibusque instruxit* Ios. Fiorelli: Volumen primum complectens annos effossionum 1748-1818, Volum 1.

Alcubierre va anar fent galeries, com si es tractés d'una mina. La sorpresa va ser que fent aquestes galeries, l'enginyer saragossà se'n va trobar altres de fetes més antigues, de lladres que s'havien arriscat a picar la duresa de la lava per anar a trobar tresors ocults.

Amb l'excavació de galeries, aquests arqueòlegs improvisats van fer malbé molts dels estrats antics. Winckelmann, qui posa les bases de la història de l'art, criticarà aquests mètodes miners<sup>436</sup>, però no existia altra tècnica i els enginyers feien anar la que coneixien. Una galeria perfora tot el que troba, no n'entén, d'estratigrafia històrica. Però en aquella època i en aquelles condicions no semblava que hi hagués altre sistema de treball. La terra de cada túnel nou que s'obria servia per tapar un túnel vell. La quadrilla d'homes que obria cada túnel estava especialitzada a no destruir els edificis i a recuperar el màxim de peces possible. Aquesta forma de treballar era insana, passadissos estrets, el fum de les torxes. Alcubierre acabarà malalt, amb problemes de vista, i perdrà les dents. Però era com una droga, excavar túnels, i aviat tornarà a la feina amb noves troballes.

La visita a Herculà va consistir a deixar que els nostres alumnes fessin el tomb més atzarós que poguessin per les ruïnes. Cada casa romana podia semblar una galeria oberta en el dipòsit del temps, cada carrer, cada racó de la ciutat. Potser van entrar a la casa 23, on hi ha un atri d'estil corinti i un jardí (peristil) envoltat de

---

436 Winckelmann, *Cartas al conde Brühl*, escrites després del seu segon viatge a Nàpols el 1762 acompanyat per l'amic comte de Brühl, fill del ministre de Saxònia. Protestarà enèrgicament contra els mètodes usats en les excavacions i els obstacles de la cort de Nàpols perquè els estudiosos poguessin visitar les restes.

columnes fetes de tova volcànica i revestides amb estucs blancs i vermells. Potser van entrar a la casa 26. Des del carrer s'entra a l'atri o pati interior d'aquest palauet de 1800 m<sup>2</sup>. L'atri té un estanyol al mig. Aquí es troba el baix relleu de Tèlef que decora una de les parets. Tèlef és fill d'Auge i d'Hèrcules. Va heretar el tron de Mísia. Quan els grecs van anar a Troia van desembarcar al seu regne. Tèlef es va oposar a la presència de tropes estrangeres i va córrer a foragitar-les. Tèlef va entrebancar-se amb un cep i Aquil·les va aprofitar-ho per ferir-lo a la cuixa. La ferida no es curava i Tèlef va consultar l'oracle, que li va dir que només es guariria d'aquesta ferida amb la mateixa arma que l'havia provocada. Tèlef va anar a l'encontre dels grecs, els va acompanyar fins a Troia a canvi de curar-se. Si els alumnes van anar a l'illa V, a la millor van veure la casa dita de Neptú i Amfítrite, una casa amb dues plantes i celler. La casa tenia menjador d'estiu, un triclini d'estiu, decorat amb un mosaic del déu del mar Neptú i la seva dona, la nimfa marina Amfítrite. A la mateixa sala hi ha un nimfeu, una construcció amb fornícules, decorada amb motius florals i geomètrics fets amb pasta vítria, a més d'imatges de cérvols, gossos, silens i màscares teatrals. Els amos d'aquesta casa regentaven una vinícola a la casa del costat, una botiga encara amb les àmfores al seu lloc i una barana de fusta. La sensació general era de vida. Potser hi acompanyava el dia assolellat i el xivarri dels ocells i la gent que visitàvem les ruïnes.

Alguns alumnes van arribar fins a la zona de l'antic port i en van tornar una mica esfereïts. Van poder veure alguns dels esquelets dels tres-cents individus que van aparèixer morts a la zona de



la platja. L'arqueòleg Giuseppe Maggi va localitzar als anys 80, al peu de les terrasses del port, les restes d'alguns dels habitants d'Herculà. El mar arribava al peu de la ciutat, abans del desastre. El material volcànic, els gasos i els núvols ardents van causar la mort de totes aquestes persones que s'aglomeraven a la platja a l'espera que els rescatessin. L'excavació mostra com portaven al damunt objectes personals, petits moneders de cuir amb diners. No els va servir de res. També es va trobar en aquesta mateixa zona una embarcació romana amb un remer i un soldat i restes de diners. Tot en va. Els alumnes veien ara el rostre de la mort i de la desgràcia. No hi havia temps de res més. Encara havíem de dinar i anar cap a Nàpols a instal·lar-nos a l'hotel i sortir corrents per fer la visita a la Napoli Soterrania. Algú va preguntar: «i el teatre?» Era cert. No havíem vist el teatre. Després vam saber que el teatre encara segueix enterrat, sota els túnels borbònics. Quin alumne no firmaria per poder entrar al túnel que va obrir per primer cop el 1710 el pagès Ambrogio Nocerino i arribar fins a les grades del teatre? El teatre és només, però, una simple carcassa. Els túnels del segle XVIII el van despullar de tot, de les estàtues de bronze, dels marbres, de les columnes de marbre africà i tota la seva antiga esplendor. Algú diu que va ser un acte vandàlic amb totes les de la llei. Però tot va ser una concatenació d'incidents, com el del riu de la lava que va trobar per escolar-se a través de les lluernes que donaven claror a les termes suburbanes. L'entrada del material volcànic a l'interior de les termes va servir per compensar la pressió exercida pel mateix material des de l'exterior, evitant així l'enderrocament de l'edifici.

Potser a la mateixa hora que la lava entrava per les lluernes de les termes suburbanes, al cardo III d'Herculà ja s'havia desplo-  
mat sobre el terra de fusta i exhalava el seu últim alè la persona  
trobada al segon pis de la Casa de l'Esquelet. També devia ser  
mort el conserge de la seu dels Sacerdots Augustals. El seu esque-  
let ha estat trobat ajagut al llit. A la mateixa hora, potser, la casa  
d'Argos ja havia estat evacuada, a correuita. Al rebost encara hi  
ha els pans per enforar i altres tipus de provisions. Allí quedava  
en el silenci de la casa el fresc *Io vigilada per Argos*, un dels més  
bonics que decoraven la domus. Io era un donzella, sacerdotessa  
d'Hera, a qui va estimar Zeus. Hera va sorprendre els amants  
*in fragranti*. Zeus, per salvar la donzella, la va convertir en vedella  
blanca, i Hera va enviar el seu fidel servidor Argos per vigilar-la.  
Argos Panoptes, gegant de cent ulls, era molt bon vigilant, sem-  
pre tenia algun ull obert. Mentre Argos vigilava Argos, el Vesuvi  
anava expulsant quilos i quilos de materials volcànics. No ho ha  
deixat de fer fins al 1944. L'Argos modern que vigila els milions  
de persones que viuen a les falde del volcà són els serveis sismo-  
lògics, controlant un dels volcans més perillosos de món.

He de reconèixer que, en anar a dormir aquell primer dia ita-  
lià, en asseure'm al llit, amb els peus descalços tocant el terra,  
vaig notar un lleuger tremolor. Devia ser de l'ascensor, que va  
fer retronar el terra, o del pas d'algun tren o dels alumnes tancant  
i obrint portes, tal com els agrada fer els vespres d'hotel. Em va  
fer pensar, sense voler, en els avisos del gegant adormit. L'ende-  
mà els meus companys van riure. Vaig tancar el llum aquell pri-  
mer dia pensant en l'estàtua d'una canilla de gossos empaitant

uns cérvols a la casa de Granius Verus i en la d'un Hèrcules bor-ratxo a la mateixa casa i en tots els papirs cremats de la vil·la dels papirs. Aquests papirs cremats els podem llegir avui gràcies a fil-tres infrarojos o ultraviolats, gràcies a tècniques electromagnèti-ques modernes. Em vaig adormir una mica més reconciliat amb la llum, més hel·lènica que mai. Ja no era pensar en el rebut, ni en les empreses comercialitzadores de l'energia elèctrica, sinó en per què se li va acudir a Tales de Milet, cap al 600 aC, fregar una vareta d'ambre amb una llana o amb una pell, per fer saltar les primeres càrregues elèctriques. També vaig pensar —era un dia de gran emocions— en la meva iaia i en com m'explicava com posaven a les finestres del mas on feien de masovers pedres del llamp, unes pedres molt polides, que solien ser fragments de destrals neolítiques, per evitar que caiguessin llamps a la casa. Es di-uen pedres ceràunies, el nom grec que els savis del Renaixement van fer servir per batejar aquestes destrals prehistòriques. La cre-ença popular diu que aquestes pedres són puntes de llamps cai-gudes a la terra. Si es recullen i es posen en llocs determinats de la casa eviten el mal dels llamps, sobre persones i bestiar. Quin an-tídot més casolà contra les pedres de magnèsia i els seus efectes!